

Bezpečnost jako dimenze udržitelnosti a kvality života v české perspektivě

(Úvahy pro rok 2008)

Bezpečnost dosud není příliš často zmiňována v přímém vztahu ke kvalitě života a udržitelnému rozvoji. Jestliže zde bezpečnost představujeme jako jejich podstatnou dimenzi, chceme především nabídnout zajímavý přístup ke zkoumání vzájemných souvislostí těchto konceptů. Rozhodně jsme tím neobjevili něco nového. Poznatek, že v bezpečí se za jinak stejných okolností žije lépe než v nebezpečí, je nepochybně starší než samotný koncept kvality života. A skutečnost, že ke společenskému rozvoji, hospodářskému a kulturnímu rozkvětu dochází spíše v míru než za války, ve stabilním spíše než rozvráceném prostředí, je zřejmá také odjakživa.

Po období určité bezstarostnosti v 90. letech je bezpečnostní problematice opět věnována zvýšená pozornost, a to v poměrně velké šíři a v nejrůznějších kontextech. Od globálních problémů, jako je změna klimatu či rozdíly mezi bohatým Severem a chudým Jihem, přes mezinárodní terorismus, snahy o jednotný evropský přístup a formování bezpečnostní politiky EU, Severoatlantické aliance, vnitřní i vnější bezpečnost České republiky, až k individuálním pocitům bezpečí a ohrožení, které prožíváme ve svém bydlíšti, zaměstnání, společenství.

K pojmu bezpečnosti

Slovo bezpečnost se stalo natolik součástí běžného jazyka, že není třeba příliš spekulovat nad jeho obsahem: všichni sdílíme obecnou a přibližně shodnou představu, co znamená. Navzdory rozsáhlé odborné literatuře se pojem bezpečnosti používá intuitivně i v odborném kontextu, takže diskuze často trpí neurčitostí a bezbřehostí. Stručné vymezení pojmu také usnadní zachycení vztahu mezi bezpečností a udržitelností a kvalitou života.

Na nejobecnější rovině lze bezpečnost charakterizovat jako pojem, který nemá žádný vlastní pozitivní obsah, nemá žádnou substanci. Je vždy popisem a vlastností určitého vztahu. Negativní vymezení spočívá v důrazu na nepřítomnost a potlačení hrozeb, nebezpečí či rizik (a z nich plynoucího strachu). [1] Pozitivní vymezení je vždy problematické: lze jen obtížně stanovit, od jaké míry je subjekt bezpečný a co vše pro to musí být zajištěno.

Podle definice autorů České bezpečnostní terminologie z roku 2002 je rozhodující, zda je subjekt připraven a ochoten se bránit a chránit. Bezpečnost lze dále chápat objektivně (jako absenci hrozeb vůči nabytým hodnotám a zájmům) i subjektivně (jako absenci strachu z ohrožení sebe sama, svých hodnot a zájmů). [2]

Zdrojem určitých nejasností může být zaměňování dvou základních významů bezpečnosti. Proto je vhodné rozlišovat, zda se jedná o:

- Bezpečnost jako obecný atribut, znak, kritérium; vlastnost, která může nabývat hodnot od nuly až po úplnost. Bezpečnost jako atribut s určitou mírou či hodnotou může být připsána skoro čemukoli – bezpečná vzdálenost, bezpečný zdroj informací, bezpečné dodávky surovin; jde o synonymum pro jistotu, zajištěnost, bezproblémovost.

- ❑ Bezpečnost jako funkční sféru, oblast činnosti, nebo dokonce přímo jako politiku. Toto užší pojetí je dynamické, zahrnuje procesy zajišťování bezpečnosti a vztahuje se k vědomé a řízené činnosti konkrétních subjektů a institucí – skupin, organizací, států.

Bezpečnost není nikdy realizovaná a naplněná absolutně, **je to jen ideální stav, anebo ještě spíše obecná představa o něm**; tuto představu však lze naplňovat a usilovat tak o přiblížení se žádoucímu stavu. Proto je třeba bezpečnost vnímat nejen jako stav či vlastnost, nýbrž také jako proces, činnost. [3]

Pojem bezpečnosti bývá často automaticky spojován s výrazy hrozba, riziko, nebezpečí, což odpovídá pojetí bezpečnosti jako obecného atributu či stavu. Pokud se jedná o bezpečnost jako funkční sféru, jednoduchá logika „kde je ohrožení, tam jde o bezpečnost“ nestačí, protože hrozby a rizika jsou součástí každého jednání; sféra bezpečnosti se takto stává bezbřehou a všezahrnující.

Podle autorů publikace Česká bezpečnostní terminologie lze ve vztahu k jakémukoli subjektu bezpečnost vymezit „jako stav, kdy jsou na nejnížší možnou míru eliminovány hrozby pro objekt (zpravidla národní stát, popř. i mezinárodní organizaci) s jeho zájmy a tento objekt je k eliminaci stávajících i potenciálních hrozeb efektivně vybaven a ochoten při ní spolupracovat“. [4] Tato definice obsahuje negativní i pozitivní výměr a chápe bezpečnost nejen jako objektivní stav či vlastnost subjektu a prostředí, ale také jako funkční sféru specifických činností a procesů.

Rozšiřování pojetí bezpečnosti

Abychom pochopili postupné sblížování, prolínání a částečné překrývání konceptu bezpečnosti s koncepty udržitelnosti a kvality života, je nezbytné představit proces rozšiřování konceptu bezpečnosti.

Ve 20. století a zvláště během studené války byla bezpečnost chápána především ve svém vojenském a politicko-mocenském významu; vztahovala se k hrozbám plynoucím z možného válečného konfliktu mezi státy, respektive mezi bloky států. Tento úzký, mezinárodně-politický význam však už pro popis dnešní situace Evropské unie ani České republiky zdaleka nestačí. Zřejmým signálem byla už zpráva nezávislé komise Olafa Palmeho z roku 1982, která volala po **společné bezpečnosti** (common security) jako jediné pozitivní a udržitelné alternativě k vyčerpávající rovnováze nukleárních sil, udržované hrozbou a garancí vzájemného zničení. [5]

Od té doby se změnila jak reálná bezpečnostní situace a zdroje ohrožení, tak vnímání samotného pojmu. Po skončení studené války (byť v náznacích už od 70.-80. let) se prosazuje pojetí, které rozšiřuje škálu bezpečnostních fenoménů v těchto aspektech:

- ❑ *Subjekty bezpečnosti* (referenční objekty, aktéři). Kromě národního státu, tradičně dominantního aktéra i referenčního objektu, se škála legitimních subjektů rozšiřuje „shora“ a „zdola“: od jednotlivců přes komunity, soukromé i veřejné organizace, společnost jako celek, až k nadnárodním a mezinárodním organizacím; v radikálním pojetí jde i o bezpečnost globálního ekonomického systému, životního prostředí a biosféry.
- ❑ *Sektory či dimenze bezpečnosti* (oblasti, v nichž vznikají bezpečnostní problémy). Tradiční dimenzi vojenskou a politickou doplňují dimenze ekonomická, environmentální, společenská; nově také např. technologická, kulturní či energetická.
- ❑ *Intenzita či práh bezpečnosti* (odkdy se z jakéhokoli problému či hrozby stává problém či hrozba specificky „bezpečnostní“). Tradiční „hard security“ (v níž jde o přežití, moc

a silové prostředky) se v rámci konceptu „soft security“ rozšiřuje o aspekty, jako jsou uspokojivé životní podmínky, ochrana lidských práv, životní prostředí aj.

Výstižné shrnutí nabízí Emma Rothschild, když rozlišuje čtyři formy rozšiřování: a) směrem dolů, od bezpečnosti národů k bezpečnosti skupin a jednotlivců; b) směrem nahoru, od národů k mezinárodnímu systému a biosféře; c) horizontálně, podle „druhů“: od vojenské k politické, ekonomické, sociální, environmentální a lidské bezpečnosti; d) difuzí, rozptýlením politické odpovědnosti za zajišťování bezpečnosti od národního státu všemi směry: nahoru k mezinárodním institucím, dolů k regionální a místní správě, a do stran k nevládním organizacím, veřejnému mínění a médiím či tržním a přírodním silám. [6]

Nejvýraznějším znakem rozšířeného pojetí bezpečnosti je asi přece jen důraz na bezpečí lidí jako konkrétních jednotlivců. Už zpráva Palmeho komise pojímala vojenskou bezpečnost států jen jako prostředek k zajištění ekonomického a sociálního bezpečí a svobody jednotlivců a politické bezpečnosti opřené o mírový vývoj mezinárodního prostředí. [7]

Následně v 90. letech se rozšířené vnímání bezpečnosti promítlo v práci mezinárodních institucí. Roku 1994 byla v Human Development Report (zpráva UNDP - United Nations Development Programme) představena **vize a koncept lidské bezpečnosti (human security)**, [8] jako revize důrazu na národní bezpečnost, dosud spojovanou s rovnováhou moci a jadernými zbraněmi.

Zpráva Komise pro globální řízení z roku 1995 zase hovoří o nutnosti chápat globální bezpečnost ne jako bezpečnost států, která byla vždy hrou s nulovým součtem, nýbrž jako **bezpečnost lidí a bezpečnost planety jako celku** [9] – což odpovídá rozšíření „nahoru“ i „dolů“. Podobně věc shrnul generální tajemník OSN, když roku 1995 volá po přehodnocení „ozbrojené teritoriální bezpečnosti“ směrem ke „zvyšování a ochraně bezpečí lidí v jejich domovech, zaměstnání a komunitách“. [10] Tento proud našel nejvýraznější oporu v zemích sdružených v Human Security Network, v orgánech a politice OSN, velmi silně se však odráží také oficiálních dokumentech Evropské unie. [11]

V českém prostředí sice zatím nedošlo k výraznějšímu prosazení konceptu **lidské bezpečnosti**, [12] ovšem jeho praktický obsah se do značné míry kryje s dlouhou a vitální tradicí českého humanismu. Výrazněji lidskou bezpečnost tematizoval Václav Havel a Josef Vavroušek; na politické a praktické rovině nachází odraz v činnosti společnosti Člověk v tísni, která výrazně překračuje rámec běžných charitativních aktivit.

Mimo tyto politické a normativní koncepty se rozšířené pojetí bezpečnosti rozvíjí zároveň jako teoretický a analytický přístup. V rámci oboru bezpečnostních studií (jako součásti mezinárodních vztahů) se v kontextu napětí mezi realistickým a idealistickým proudem patrně nejsilněji prosadila tzv. **kodaňská škola**. Její hlavní představitelé Barry Buzan, Ole Waever a Jaap de Wilde vypracovali komplexní rámec pro analýzu bezpečnostní problematiky. [13]

Jejich model pracuje především s pěti sektory bezpečnosti: (1) vojenským, (2) politickým, (3) ekonomickým, (4) environmentálním a (5) společenským. Dále přinesl vlastní typologii referenčních objektů (toho, o čí bezpečnost se jedná), které jsou umístěny na pěti úrovních: (i) globální mezinárodní systémy (organizace typu OSN, WTO, ale třeba i globální ekonomický systém či ekosystém), (ii) mezinárodní subsystémy (seskupení jednotek, obvykle teritoriálně definované, např. NATO, OECD, Africká unie), (iii) jednotky (tradičně státy, nově nejsilnější nadnárodní korporace a NGOs), (iv) podjednotky (organizované skupiny uvnitř jednotek, zájmové skupiny, politické strany) a (v) jednotlivci (lidé jako osoby, nikoli jako skupina či obyvatelstvo). Významná je i teorie regionálních bezpečnostních komplexů, kterou lze aplikovat na postavení EU a její vnější vztahy.

Podobné schéma o třech úrovních používá **Bjørn Møller**. První je národní bezpečnost. Jejím referenčním objektem je stát; obsahem pak suverenity a moc v různých intenzivních formách. Druhou úroveň je společenská bezpečnost, kde referenčním objektem jsou kolektivní entity, a naplní je identita a její udržování (často vázaná na náboženství či gender). Třetí úroveň je lidská bezpečnost. Jejím referenčním objektem jsou jednotlivci, obsahem potom především jejich přežití a blahobyt (wellbeing). [14] Dimenze bezpečnosti jsou stejné: od vojenské přes politickou, ekonomickou a společenskou až k ekologické či environmentální.

Realita počátku 21. století je však přece jen poněkud barvitější, než aby ji pokryla jednoduchá schémata. Velmi aktuální typologii hrozeb ve spektru globální bezpečnosti představuje **Peter Hough**. Jeho model je induktivní, více popisuje než konstruuje. Nabízí poměrně plastický rámec, který odpovídá reálnému životu a typově blízkým shlukům současných hrozeb. Jejich škála je rozmanitá: od hrozeb vojenských (ze strany státních i nestátních aktérů) přes hrozby ekonomické k hrozbě, jíž představuje sociální identita. Dále rozlišuje environmentální hrozby pro bezpečnost, zdravotní hrozby, přírodní hrozby, hrozby plynoucí z průmyslových havárií a nakonec kriminální hrozby. Do této základní struktury jsou zapojena různá aktuální témata – od nového světového řádu přes terorismus, porušování lidských práv, sexuální zneužívání, industrializaci, přírodní katastrofy, chudobu, šíření nemocí až po organizovaný zločin. [15]

Využití těchto schémat pro popis situace ČR v EU je velmi široké. Podle kritérií kodaňské školy se například Evropská unie jako „nejzvláštnější politický experiment v dějinách“ [16] v některých ohledech proměňuje z původního subsystému v klasickou jednotku. Je otázkou, zda se tímto procesem Česká republika z jednotky pomalu nestává podjednotkou.

Zajímavým námětem je také pronikání rovin společenské a lidské bezpečnosti do úrovně národní bezpečnosti. Bezpečnostní politika ČR zohledňuje nové referenční objekty, a Bezpečnostní strategie ČR se výslovně distancuje od výlučného zaměření na bezpečnost státu, nicméně role dalších subjektů je pasivní. Česko se zavazuje pečovat o bezpečnost občanů, komunit a organizací, ale dominantním a v mnoha ohledech jediným legitimním aktérem zůstává stát. Nové sektory bezpečnosti jsou např. v environmentální dimenzi zastoupeny tématy, jako je odhalování a likvidace skládek toxického odpadu, pokusy o masivní pašování komunálního odpadu z Německa do ČR, a samozřejmě hrozbou povodní a dalších živelních pohrom.

Sekuritizace

I z uvedených příkladů je zřejmé, že pokusy o taxativní vymezení, co a priori patří do oblasti bezpečnosti, a co nikoli, jsou odsouzeny k neúspěchu. Určující už dnes není žádná pevná definice, nýbrž mechanismus a logika vzniku, formování a vývoje bezpečnostních jevů – sekuritizace.

Teorie sekuritizace je dílem kodaňské školy [17] a patří k teoriím středního dosahu. Vychází ze sociálního konstruktivismu [18] a teorie reflexivní modernizace; prudce popírá pozitivistické a „objektivní“ pohledy na bezpečnost. Sekuritizací se rozumí proces, kdy adekvátní aktér prohlásí určitý jev za bezpečnostní hrozbu z hlediska existenčních hodnot a zájmů dotyčného referenčního objektu. Pokud je tento nárok přijat relevantním publikem a je uznán jako bezpečnostní hrozba, otevírá se pole pro použití mimořádných opatření.

Podle kodaňské školy sféra bezpečnosti začíná tam, kde končí běžné problémy a běžná politika. Toto vymezení bezpečnosti jako sféry krajních situací a krajních řešení je sice poně-

kud extrémní a mýjí se s realitou praktické každodenní bezpečnostní politiky, ale zároveň je konzistentní a uchopitelné. Je zřejmé, že za určitých okolností se bezpečnostním tématem může stát i velmi netradiční jev – ovšem významný třeba právě z hlediska kvality a udržitelnosti života.

Obecně tedy platí, že čím širěji bude koncipována doména bezpečnosti (čím víc dimenzí, faktorů a subjektů do ní zahrneme), tím víc se bude bezpečnost překrývat, či spíše splývat jak s pojmem udržitelnosti (ve vztahu ke společenským celkům a času), tak s kvalitou života (ve vztahu k jednotlivci, jeho životu a životním podmínkám).

Vztah bezpečnosti, udržitelnosti a udržitelného rozvoje

Důsledně vzato bezpečnost není ničím jiným než snahou kontrolovat budoucnost (aby nedošlo k nežádoucímu, a když už dojde, ať jsou negativní následky co nejmenší). V tomto smyslu – jako obecný atribut – je ovšem bezpečnost téměř totožná s **udržitelností**. Vše co je udržitelné, je svým způsobem bezpečné. Tento významový překryv je podobný překrývání např. se životaschopností, schůdností, proveditelností, zajištěností. Bezpečnost i udržitelnost má společné zaměření na budoucnost, na „přicházející“ – bezpečnost však ne nutně s dlouhodobou perspektivou.

Bezpečnost nelze nikdy zajistit dokonale a úplně. 100% bezpečné mohou být jen banální nebo velmi omezené jevy a objekty. Směřování k úplné bezpečnosti – neboli představa, že lze zcela odvrátit či eliminovat vážné hrozby – je možná z politických důvodů nezbytné, ve skutečnosti je však zavádějící, a v podstatě nesmyslné a nebezpečné. Otázka nestojí, jestli se něco stane, ale kdy, kde a jak se to stane, a jak se s tím co nejlépe vyrovnat. Tento zdánlivě rétorický problém však má vážné praktické a politické důsledky.

Důvody, proč v podmínkách současných vyspělých společností nedochází k poklesu pocitu nebezpečí a neslábne přítomnost rizik, jsou předmětem intenzivní pozornosti. Jedním z nejvlivnějších konceptů je **teorie rizikové společnosti Ulricha Becka**, která vychází z premisy, že „v pokročilé moderně je společenská produkce bohatství systematicky doprovázena produkcí rizik“. [19]

Na méně abstraktní úrovni popisuje Petr Robejšek neustálou spirálu zabezpečování, kterou pohání jednak stále se zvyšující citlivost na rizika, s jejichž eliminací však stoupá ochota k riskantnějšímu chování, a jednak už zmíněná produkce nekontrolovatelných hrozeb, která je bytostnou součástí fungování moderní civilizace. [20]

Pro uchopení této spirály rizika v moderní společnosti se nabízí **koncept zranitelnosti**, který stále nabývá na významu. Narozdíl od bezpečnosti (jako ideální představy a směřování k jejímu naplnění) lze zranitelnost snadněji a přesněji mapovat, kategorizovat a měřit. Identifikovaná zranitelnost je nejlepším bezprostředním vodítkem při určování priorit bezpečnostní politiky. V mnoha zemích EU se jí proto věnuje značná pozornost a odvíjí se od ní inovativní přístupy k bezpečnostní politice. [21] Kde není zranitelnost, nemá smysl mluvit o bezpečnosti, hrozbách a rizicích.

Zajímavé paralely lze zachytit v konceptech bezpečnosti a udržitelného rozvoje. „Nové dimenze“ či sektory bezpečnosti (ekonomická, environmentální, sociální) nad rámec tradičního vojenského a politicko-mocenského rozměru vlastně přesně shodují s pilíři udržitelného rozvoje. Bezpečnost subjektu (např. státu) je tedy chápána mimo jiné jako výslednice či průmět jeho vztahu ke konkurenceschopnosti, k životnímu prostředí a ekosystémům, k sociální soudržnosti.

Další paralelu lze nalézt v **principech udržitelného rozvoje**. Princip předběžné opatrnosti, princip prevence a princip snižování rizika u zdroje (co nejdříve v „životním cyklu“ problému), to vše jsou principy bezpečnosti ve smyslu obecného zajišťování, které pronikly nejprve do environmentálního diskurzu a poté do udržitelného rozvoje.

Snad ještě významnější je průnik politických principů udržitelného rozvoje do bezpečnosti. Principy subsidiarity, participace, sdílené a diferencované odpovědnosti dostaly výraz v rozšířeném pojetí bezpečnosti, a sice rozšiřováním okruhu legitimních aktérů a referenčních objektů bezpečnosti. V praktické bezpečnostní politice vyspělých zemích se stále silněji uplatňují mechanismy k zapojování aktérů na lokální a regionální úrovni, a k doplnění role státu o účast tržního a občanského sektoru.

Patrně nejucelenější projekci principů udržitelnosti a dobrého vládnutí do bezpečnostní politiky představuje **koncept reformy bezpečnostního sektoru**. [22] Kromě legitimizace a zapojování dalších aktérů jak do tvorby bezpečnostní politiky, tak do výkonu bezpečnostního systému, klade důraz na efektivní mechanismy kontroly a řízení bezpečnostních složek za účelem zvýšení ochrany svobody a lidských práv. Pozoruhodné je, že koncept reformy bezpečnostního sektoru je v prostředí EU vnímán spíše jako součást rozvojové, nikoli bezpečnostní politiky.

V českých podmínkách sice panuje shoda, že stát není jediným ani primárním subjektem bezpečnosti (state-centric security), ale v praxi zůstává téměř jediným aktérem. Bezpečnostní politika je rétoricky i prakticky téměř výlučně pořád bezpečnostní politikou státu. Jen minimální pozornost se věnuje bezpečnostnímu systému v lokalitách. Drtivá většina hrozeb se ale vždy realizuje jen na konkrétním místě. Nejde jen o počty lidí a techniky; spíše je třeba směřovat k zformování lokálních a regionálních bezpečnostních režimů ve smyslu konkrétního nastavení komunikace, kooperace, vzájemných vztahů a odpovědností aktérů, koordinace a rozvíjení jejich kapacit. [23]

Téměř žádná pozornost dosud není věnována sladování krátkodobých a dlouhodobých zájmů při zajišťování bezpečnosti ČR. Neexistuje žádný mechanismus, který by dominantní přístup „top-down“ (tradiční pro koncept národní bezpečnosti a bezpečnostní politiku státu) doplnil a vyvážil přístupem „bottom-up“ (respektujícím bezpečnostní potřeby komunit, skupin a jednotlivců, vycházejícím při tvorbě bezpečnostní politiky z analýzy zranitelnosti, induktivně, od konkrétního k obecnému).

Jestliže míra bezpečnosti závisí na schopnosti a kvalitě soužití a soubytí (se živými i neživými jsoucny), pak by se udržitelnost, přiměřenost a životaschopnost měly stát hlavním imperativem bezpečnostní politiky namísto úsilí eliminovat ohrožení za každou cenu.

Vztah bezpečnosti a kvality života

Koncept kvality života se přirozeně vztahuje k životu a životním podmínkám jednotlivce, a teprve jako agregovaná veličina vypovídá o společnosti jako celku. Pokud uvažujeme o **bezpečnosti jako jednom ze zásadních znaků kvality života**, je zřejmé, že nás zajímá především individuální rozměr bezpečnosti. Referenčním objektem je v první řadě jednotlivec, nicméně musí se počítat s tím, že problémy na úrovni národní bezpečnosti mají obvykle také bezprostřední dopady na individuální bezpečnost lidí.

Spíše z metodických důvodů se rozlišuje bezpečnost (ve vztahu ke kolektivním, velkým entitám) a bezpečí (ve vztahu k jednotlivci). Dále je třeba vnímat rozdíl mezi potřebou bezpečí

(jako elementární podmínkou pro existenci a přežití) a pocitem bezpečí (jako subjektivně vnímanou mírou naplnění této potřeby).

Jak už bylo výše řečeno, čím širší a obsáhlejší je vymezení „záběru“ bezpečnosti, tím větší je **překryv mezi konceptem bezpečnosti a kvality života**. A právě tato otázka – co je problémem specificky bezpečnostním a kde už jde o více či méně uspokojivé životní podmínky – je klíčová pro porozumění konceptu lidské bezpečnosti neboli human security. Právě tento koncept tematizuje společné pole bezpečnosti a kvality života.

Všeobecně se *human security* soustředí na podmínky nezbytné pro přežití a důstojnou existenci člověka. Věnuje se jak trvalým hrozbám jako hlad, válka, nemoci a útlak, tak ochraně před náhlými negativními událostmi rozvracejícími chod každodenního života, ať už doma, v zaměstnání nebo různých společenstvích. Škála problémů tedy sahá od zabíjení a mučení ve válkách či občanských válkách, přes přístup k potravinám a vodě a možnosti obživy až po lidská a politická práva.

Podle prvního vymezení (obsaženého v Human Development Report za rok 1994), lze **lidskou bezpečnost** rozčlenit na sedm oblastí:

- ❑ Ekonomická bezpečnost (ochrana před chudobou).
- ❑ Bezpečnost výživy (dostatek potravin).
- ❑ Bezpečnost zdraví (přístup k lékařské péči a ochrana před nemocemi).
- ❑ Bezpečnost životního prostředí (znečištění, vyčerpání zdrojů).
- ❑ Osobní bezpečnost (násilí, válka, mučení, kriminalita, domácí násilí, drogy, sebevraždy, dopravní nehody).
- ❑ Bezpečnost společenství (kulturní a etnická).
- ❑ Politická bezpečnost (občanská a polit. práva, ochrana před útlakem).

Významným přínosem školy lidské bezpečnosti jsou snahy o zavedení indikátorů, podle nichž by bylo možné hodnotit stav bezpečí souhrnně a komparativně. Asi největší pozornost byla věnována **indexu lidské bezpečnosti** (Human Security Index), jehož autorem je Kanti Bajpai. [24]

Obr.: Bezpečnost jako komponenta kvality života

Primární úskalí konceptu „osvobození od strachu a nedostatku“ [25] spočívá v pozitivním vymezení: vždy se vynoří oprávněná otázka, co vše je třeba uspokojit, aby se dalo hovořit o dobré či uspokojivé míře lidské bezpečnosti? Kde bude hranice mezi bezpečností člověka a blahobytem člověka? Patří do konceptu bezpečnosti zaměstnání, zdravotní péče, vzdělání?

Možným a přehledným řešením je hierarchický model, který umísťuje bezpečnost na vertikální škálu lidských potřeb a životních podmínek – a tím ji koncipuje jako komponentu kvality života. Model navržený Petrem Zemanem [26] (a mírně upravený autorem) v analogii k modelu lidských potřeb Abrahama Maslowa [27] vymezuje, co je a co není bezpečnostním problémem.

Čím je hodnota základnější, nezbytnější a v pyramidě níže postavená, tím pevnější je její bezpečnostní status (viz **obr.** na předcházející straně).

Sféra je bezpečnosti je tam, kde jde o přežití, existenční zájmy, zachování podstaty či vitálního jádra daného subjektu. [28] Čím více se posouváme na vertikální ose od existenčního ohrožení k plně zajištěnému blahobytu (což je zároveň osa *hard security* ↔ *soft security*), tím méně lze hovořit o bezpečnosti subjektu.

Do praktické veřejné politiky se provázanost konceptů bezpečnosti a kvality života promítá jednak ve formě deklarací, jednak ve snaze aplikovat různé sady indikátorů pro měření jedné či druhé oblasti. Například v zemích EU se mezi indikátory kvality života pravidelně objevuje nějaká „bezpečnostní“ kategorie – nejčastěji „public safety and crime“, zaměřená na fyzické bezpečí osob a majetku. [29]

Jak je to skutečně s naší bezpečností?

Jestliže samo vymezení bezpečnosti jako kategorie je náročným úkolem, mapování reálných bezpečnostních problémů může být snadnější jedině za předpokladu jasné konceptuální redukce.

Vzhledem k zaměření této práce lze relativně stručně načrtnout analýzu bezpečnostní situace, pokud:

- a) za referenční objekt zvolíme Českou republiku jakožto stát,
- b) použijeme klasické „kodaňské“ schéma pěti sektorů bezpečnosti (vojenský, politický, environmentální, ekonomický a společenský).

[1.] Reálné vojenské hrozby pro bezpečnost České republiky aktuálně prakticky neexistují. Členstvím v NATO, EU a rozložením vojenské síly ve světě se Česko dostalo do pozice, kdy své ozbrojené síly sice používá, ale nemá to žádný bezpečnostní důvod; jedná se o běžné politické a ekonomické zájmy. Tato situace se však může v dohledné době výrazně změnit: evidentně to nebude klasická vojenská agrese vůči území ČR, nicméně může dojít k napadení našich spojenců. Také zájmy ČR v zahraničí mohou být ohroženy takovým způsobem, který by vyžadoval nasazení vojenské síly (únosy českých občanů, letadel, útoky na státní činitele). Do budoucna nelze vyloučit ani z domácího prostředí vzešlou hrozbu státní moci a politickému pořádku, vyžadující vojenský zásah – ať od teroristických skupin či k násilí odhodlaných zmobilizovaných skupin (etnicky či sociálně definovaných). Současná vojenská politika ČR je blízká ostatním zemím střední velikosti: jejich armády nemají ambici ubránit celou zemi, ale oproti 90. létům budují schopnost dílčího úderu a válečného nasazení v koalici.

- [2.] V politickém sektoru se jedná o **hrozby vůči suverenitě, politickému uspořádání a ideologickým základům státu**. Ani zde Česko aktuálně nečelí „tvrdému“ ohrožení. Všechny české vládní a ústavní krize zatím neohrožily podstatu státu – s výjimkou éry rozdělování federace 1992–1993, kdy bylo riziko značné, ač se to zpětně nezdá. Přesto dochází ze strany aktérů politické scény k pokusům o sekuritizaci politické suverenity ČR, a to ve formě radikálního nesouhlasu s prohloubením evropské integrace. Je zřejmé, že většina rétoriky „ohrožení národních zájmů“ evropskou integraci pouze zneužívá, neboť neexistuje žádný důkaz o jejím rozporu se zájmy ČR.
- [3.] **Bezpečnostní rozměr environmentálních problémů** je v ČR vnímán, ale spíše ve vazbě na jiná, spíše vzdálená území (např. tsunami v jihovýchodní Asii) nebo v globálním – a tedy poněkud vágním – smyslu (globální oteplování). Přitom jsou v Česku přítomny jak přírodní hrozby vůči lidem a lidskému prostředí (živelní pohromy), tak člověkem způsobené hrozby vůči přírodě a přírodnímu prostředí (znečišťování vody, ovzduší a půdy, drancování přírodních zdrojů aj.). Většina těchto hrozeb je závažná, avšak nikoli z hlediska bezpečnosti ČR jakožto státu – a to ani v případě katastrofálních povodní nebo masového ilegálního ukládání odpadů. Úplně jiné to může být v dlouhodobé perspektivě. Českou republiku mohou ohrozit především změny klimatu, díky nimž se v horizontu desítek let může výrazně narušit hydrologický režim. Nedostatek vody spolu s degradací půdního fondu (tj. zhoršením výkonu zemědělství) a masovým přílivem uprchlíků z hůře postižených regionů by pro ČR představoval značné ohrožení. Znovu připomínám, že zde pomíjíme dopad environmentálních hrozeb na jednotlivé komunity, organizace a občany, který už nyní může být existenciální – jako tomu bylo v případě povodní z let 1997 a 2002.
- [4.] **Ekonomický sektor** je velmi ambivalentní. Na rozdíl od firem, operujících v konkurenčním prostředí, kde je prohra či zánik legitimním jevem, totiž vyspělý stát – např. Českou republiku – nelze redukovat na hospodářskou jednotku maximalizující HDP. Jako garant elementární soudržnosti musí zároveň tlumit rázy tržního prostředí; proto však musí být hospodářsky silný. Z této perspektivy je dnes Česko ve velmi dobré kondici, jeho ekonomika roste; a členství v NATO a v Evropské unii coby největším hospodářským uskupením na světě je klíčovým faktorem ekonomické bezpečnosti. Z dynamiky globalizace však mohou dříve či později vyvstat vážná rizika. Bez velkých otřesů jsme zvládli odliv mnoha odvětví výroby a tedy i pracovních míst na „východ“. Mnohem horší situace může nastat poté, co asijské země budou schopny nabídnout vysoce kvalifikovanou pracovní sílu – a lidskému kapitálu v zemích EU vyvstane kvalitativně nová konkurence. S konkurenceschopností souvisí otázka nutnosti reformy evropského modelu sociálního státu, přičemž její oddalování bývá interpretováno jako hrozba. Zásadním tématem ekonomické bezpečnosti je energie, její výroba a zajištění primárních energetických zdrojů. ČR si v této oblasti (respektive ve výrobě elektřiny) zachovává relativně vysokou míru nezávislosti, nicméně využití zásob uhlí je předmětem intenzivních polemik. Dopad na českou ekonomiku má a bude mít i vývoj na globálním trhu s ropou a zemním plynem, kde výrazně poroste poptávka ze strany nových gigantů (Čína a Indie). Ve snaze o zajištění bezpečnosti dodávek ČR bude nucena těsně koordinovat svůj postup v rámci energetické politiky EU, což je však velmi obtížné, neboť velké státy dosud hájí především vlastní zájmy. Ještě užší výšečí ekonomické bezpečnosti je ekonomická podpora obranyschopnosti. Obranný průmysl ČR představuje již jen marginální kapacity: částečně technologicky velmi vyspělou produkci, částečně výrobní, modernizační a servisní zázemí pro tradiční ozbrojené síly.

[5.] Předmětem zájmu ve společenském sektoru jsou **obecně sdílené normy a identita**.

Sekuritizace těchto fenoménů je v českém prostředí nízká a občasná. V zemích západní Evropy se váže hlavně k soužití s etnickými a náboženskými menšinami, dnes především s muslimskou populací. U nás je širokou veřejností výrazně vnímán problém soužití s romským etnikem, další menšiny nevzbuzují vážnější obavy. Významným jevem je korupce a prorůstání sítí organizovaného zločinu do veřejné správy. Vážnost situace dokládají jak komparativní indikace (Transparency International), tak průzkumy veřejného mínění. Opět je nutné připomenout, že z hlediska bezpečnosti státu se – s výjimkou hrozby širšího napojení představitelů výkonné a soudní moci na organizovaný zločin – nejedná o existenční hrozby.

Úplně jinak by tento přehled vypadal, pokud by měl zahrnout hrozby vůči občanům, skupinám a organizacím v naší zemi. Potom by bylo nutné zahrnout dopravní nehodovost, riziko živelních pohrom a průmyslových havárií – ať jmenujeme alespoň ty nejzávažnější a nejpravděpodobnější.

Víme, co chceme?

Na závěr je korektní alespoň naznačit problémy, které nutně vyvstanou ze spojitého vnímání uvedených konceptů. Rozporů v současných přístupech k zajištění bezpečnosti je totiž celá řada, respektive možná se jedná o principiální rozpor a řadu dílčích projevů.

Je jasné, že bezpečnost nelze zajistit (ne všech úrovních) jinak, než kombinací preventivních a reaktivních nástrojů. Zdaleka však není jasné, o prevenci jakého rázu a jak dalekosáhlou se má jednat.

Na odborných fórech bývá často kladena otázka, zda je naše civilizace připravena čelit krizím. Tato formulace však s jistotou mírou sugesce předpokládá, že krize a ohrožení nejrůznějšího druhu jsou jakýmsi vnějším, „objektivním“ faktorem, který přichází a působí nezávisle na naší moci a vůli. Odborníci se potom věnují zefektivnění bezpečnostních systémů, přípravě nových a nových bezpečnostních opatření, zkrátka zvyšují naše bezpečnostní kapacity a poskytují jakýsi „security product“. To je samo o sobě jistě v pořádku, nicméně důraz na praktické – či spíše „technické“ – aspekty bezpečnosti nutně odvádí pozornost od výše uvedené skutečnosti, že největším zdrojem ohrožení pro naši civilizaci je tato civilizace sama.

Jedním z příkladů může být ekonomická bezpečnost, jejíž vymezení obvykle zahrnuje nejen stabilitu hospodářství, nýbrž i prosperitu a hospodářský růst. Dokud budou stagnace či pokles HDP považovány za hrozbu, jen těžko nastane soulad mezi kritérii bezpečnosti a udržitelného rozvoje. Totéž platí o neschopnosti vyspělých společností vzdát se i jen zlomků výsad konzumního životního stylu. Čím více společenské majority lpí na komfortním životním standardu, tím je společnost nutně zranitelnější. Reakcí jsou stále sofistikovanější bezpečnostní opatření technického rázu, ale lze tuto zranitelnost podstatně snížit instalací všudypřítomných kamerových systémů, senzorů, antivirových programů a bezpečnostních zámeků?

Bezpečnostní problémy v zásadě nelze vyřešit pomocí „bezpečnostních opatření“. Ta představují jen dílčí reakce na konkrétní hrozby; podstatu – čili zdroj ohrožení – obvykle nijak neřeší. O bezpečnostních opatřeních podobně jako o zákonech lze říci totéž co o plotu: kolem každé plaňky zejí dvě mezery.

Alternativou k posilování bezpečnostních kapacit je proto **důsledné vytváření bezpečného prostoru a celkově bezpečného prostředí**. Jestliže bezpečnost je vlastností vztahu, potom

průmětem udržitelnosti a kvality není vytváření bariér vůči hrozbám a pořizování arzenálů proti nepřátelům, nýbrž dobré, stabilní a předvídatelné vztahy ke druhým subjektům.

V případě České republiky a EU to znamená nejen vztahy k jiným národům a státům, ale například také posilování sociální soudržnosti. Současná praxe, kdy si nejbohatší a nejúspěšnější skupiny obyvatelstva mohou zaplatit nadstandardní míru bezpečí (bydlení, pracoviště, zábava, doprava) a vytvářejí si určitou „bezpečnou bublinu“, je typickou formou neudržitelné bezpečnosti. Charakterizuje ji potenciální konflikt s okolním prostředím a důraz na defenzivní a technické nástroje. Kde panuje nedůvěra, je bezpečnost vždy jen podmíněná a dočasná.

V situaci, kdy „jednotlivci, skupiny, státy a mezinárodní organizace nesou odpovědnost za jednotlivce, skupiny, státy a mezinárodní organizace“ [30] a bezpečnost se stává téměř všezahrnujícím, bezbřehým pojmem, je třeba ji chápat jako svébytnou doménu existenčních hrozeb, zájmů a přežití, ale i v širším smyslu jako součin a průmět rizik vycházejících z jiných dimenzí života.

Nejsou téměř žádná „bezpečnostní rizika“: konkrétní bezpečnostní hrozby obvykle vycházejí z oblasti politiky, ekonomiky, vojenství, životního prostředí, sociální problematiky, demografického vývoje, kultury, technologií a práva. [31]

Bezpečnost je ve skutečnosti problematickou a nesamozřejmou hodnotou, jejíž posilování může snadno přinášet jak pozitivní, tak negativní důsledky. Mnohé snahy na poli bezpečnosti prokazují malou životaschopnost, a někdy mohou přímo narušovat lidská práva a svobodu. Zájmy bezpečnosti státu nebo společnosti se mohou snadno dostat do rozporu s bezpečností jednotlivých lidí.

Česká republika, Evropská unie a celý západní svět dnes stojí před volbou, zda a jak sladit důraz na lidská práva, svobodu a důstojnost s prosazováním ekonomických a dalších strategických zájmů. Je proto důležité připomínat dosud velmi nesamozřejmou tezi, že státy nejsou bezpečné, pokud nejsou bezpeční jejich občané.

Poznámky k textu:

- [1] České slovo bezpečnost pochází ze základu „bez péče“, neboli bez starosti, bez problému, mimo nebezpečí. Latinské **securitas** podle P. Robejška pochází z totožného základu „*sine cura*“ – bez starosti.
- [2] Definice Arnolda Wolferse z roku 1962, podle MØLLER, B. 2000a; rovněž viz ROBEJŠEK, P. 1998.
- [3] Podle ROTHSCCHILD, E. 1995 tuto distinkci uvedl např. Olaf (Olof) Palme ve zprávě *Common Security: A Blueprint for Survival* z roku 1982.
- [4] ZEMAN, P. et al. 2002, s. 17.
- [5] Citováno podle ROTHSCCHILD, E. 1995 a *Naše globální sousedství*. 1995, s. 84.
- [6] ROTHSCCHILD, E. 1995.
- [7] Citováno podle ROTHSCCHILD, E. 1995 a *Naše globální sousedství*. 1995, s. 82-85.
- [8] *Human Development Report 1994*.
- [9] *Our Global Neighbourhood*. 1995 [česky: *Naše globální sousedství*. 1995, s. 81-88].
- [10] Citováno podle ROTHSCCHILD, E. 1995.
- [11] *A Secure Europe in a Better World. European Security Strategy: A Human Security Doctrine for Europe*.
- [12] S výjimkou textů např. Šárky Waisové (2005) a Jana Stejskala (2005).
- [13] BUZAN, B., WAEVER, O., de WILDE, J. 1998.
- [14] MØLLER, B. 2000a, 2000b.
- [15] HOUGH, P. 2004.
- [16] Jeremy RIFKIN, přednáška v Karolinu, Praha, 8. září 2005.
- [17] BUZAN, B., WAEVER, O., de WILDE, J. 1998, s. 23-26.
- [18] MØLLER, B. 2000b.
- [19] BECK, U. 2004, s. 25.
- [20] ROBEJŠEK, P. 1998.

- [21] *Disasters, Diseases, Disruptions: a new D-drive for the EU*. 2005, s. 67.
- [22] Např. HÄNGGI, H., TANNER, F. 2005, s. 11-17.
- [23] CLARKE, S. E., CHENOWETH, E. 2006.
- [24] BAJPAI, K. 2000.
- [25] Široké vymezení podle *Human Development Report 1994*.
- [26] ZEMAN, P. 2005.
- [27] Maslow's hierarchy of needs, www.wikipedia.org,
- [28] Srovnej Stejskal, J. 2005.
- [29] *Monitoring quality of life in Europe*, 2003.
- [30] ROTHSCCHILD, E. 1995.
- [31] K aplikaci tohoto přístupu, viz např. *Long Term Vision. Strand One*. 2006.

Literatura:

- BAJPAI, K. Human Security: Concept and Measurement. *Kroc Institute Occasional Paper No. 19*, 2000. Dostupné na: http://kroc.nd.edu/ocpapers/op_19_1.pdf.
- BECK, U. *Riziková společnost: Na cestě k jiné moderně*. Praha: SLON, 2004.
- BUZAN, B., WAEVER, O. de WILDE, J. *Security: A New Framework for Analysis*. Boulder, CO: Lynne Rienner Publisher, 1998.
- CLARKE, S. E., CHENOWETH, E. The Politics of Vulnerability: Constructing Local Performance Regimes for Homeland Security. *Review of Policy Research*, vol. 23, no. 1, 2006, pp. 95-114.
- HÄNGGI, H., TANNER, F. Promoting security sector governance in the EU's neighbourhood. *EU ISS Chaillot Paper* no. 80, July 2005.
- HOUGH, P. *Understanding Global Security*. London, New York: Routledge, 2004.
- MØLLER, B. (2000a.) The Concept of Security: The Pros and Cons of Expansion and Contraction. *COPRI Working Paper 26/2000*, Copenhagen Peace Research Institute. Dostupné na: http://www.diis.dk/graphics/COPRI_publications/COPRI_publications/publications/26-2000.doc.
- MØLLER, B. (2000b). National, Societal and Human Security. A General Discussion with a Case Study from the Balkans. *COPRI Working Paper 37/2000*, Copenhagen Peace Research Institute. Dostupné na: http://www.diis.dk/graphics/COPRI_publications/COPRI_publications/publications/37-2000.doc.
- ROBEJŠEK, P. Bezpečnost. K morfologii klasického pojmu. *Mezinárodní politika*, roč. 22, č. 12, 1998, s. 21-23.
- ROTHSCCHILD, E. What is security? *Daedalus*, vol. 124, no. 3, 1995, pp. 53, 46 pgs.
- STEJSKAL, J. Human Security v kontextu rozšířeného pojetí bezpečnosti. *Bezpečnostní budoucnost České republiky: Otázky, výzvy, problémy*. Praha: MO ČR-AVIS, 2005, s. 174-181.
- WAISOVÁ, Š. Bezpečnost, vývoj a proměny konceptu. Plzeň: Aleš Čeněk, 2005.
- ZEMAN, P. [nepublikovaný studijní text pro Středisko bezpečnostní politiky CESES FSV UK], 2005.
- ZEMAN, P. et al. *Česká bezpečnostní terminologie: Výklad základních pojmů*. Brno: MPÚ MU-ÚSS VA, 2002.
- Disasters, Diseases, Disruptions: a new D-drive for the EU*. 2005. Ed. Antonio MISSIROLI. *EU ISS Chaillot Paper* no. 83, September 2005.
- Human Development Report 1994*. UNDP. Dostupné na: <http://hdr.undp.org/reports/global/1994/en/>.
- Long Term Vision. Strand One: Global Context Study for an initial ESDP Long Term Vision (LTV)*. 2006. EU ISS [nepublikováno].
- Monitoring quality of life in Europe* (2003). European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions. Dostupné na: <http://www.eurofound.eu.int/publications/files/EF02108EN.pdf>.
- Naše globální sousedství: Zpráva komise pro globální řízení*. Praha: Rada pro mezinárodní vztahy, 1995.
- Our Global Neighbourhood: Report of the Commission on Global Governance*. New York: Oxford University Press, 1995. [česky, viz Naše globální sousedství].